Povilas Zaremba, Linas Girlevičius

Tyrimai Sapiegų rezidencijos teritorijoje Vilniuje

2020 m. kovo mėnesį TO atliko žvalgomuosius tyrimus Sapiegų rezidencijos, trinitorių vienuolyno ir ligoninės statinių komplekso (UK 762) teritorijoje, sklype L. Sapiegos g. 8 Vilniuje. Sklypas yra prigludęs prie Sapiegų rezidencijos, trinitorių vienuolyno ir ligoninės statinių komplekso parko (UK 25773) ŠR dalies. Sklypo P dalyje stovi XIX a. statytas, tarybiniu laikotarpiu perstatytas mūrinis ūkinės paskirties pastatas, o ŠV sklypo dalyje buvo dabar tik fragmentiškai išlikęs mūrinis koridorius. Jis jungė Sapiegų rezidencijos, trinitorių vienuolyno ir ligoninės statinių komplekso trečiojo ligoninės pastato (UK 17353) ŠR dalį ir buvusio kareivinių pastato L. Sapiegos g. 4 V dalį. Koridoriaus statinio ŠV riba dabar yra nubrėžta sklypo L. Sapiegos g. 8 ŠV riba. Numatoma rekonstruoti esamą pastatą, įrengti jį aptarnausiančius inžinerinius tinklus. Taip pat ieškota koridoriaus statinio liekanų. Žvalgomųjų tyrimų metu siekta patikslinti, ar sklype L. Sapiegos g. 8 esama archeologijos vertybių: archeologinio sluoksnio, archeologinių struktūrų (tarp jų ir statinių liekanų).

Rezidenciją įkūrė Lietuvos didysis etmonas Kazimieras Jonas Sapiega (1637–1720). 1689–1692 m. pagal Džovanio Batistos Fredianio projektą ankstesnių rūmų vietoje pastatyti rūmai, įkurtas barokinis rūmų parkas. Jis ribojosi su Viešpaties Jėzaus bažnyčios ir trinitorių vienuolyno sklypu. Jų statybą 1694–1717 m. fundavo Sapiegos. 1737–1740 m. datuojamame Fiurstenhofo Vilniaus miesto plane, kuriame matoma visa tuometė rezidencijos struktūra, pažymėta, kad ties apytikre dabartinio sklypo L. Sapiegos g. 8 vieta nėra parką iš Š juosusios

1 pav. Situacijos planas: 1 – aptiktos mūrinės konstrukcijos; 2 – žvalgomųjų tyrimų vietos; 3 – sklypo L. Sapiegos g. 8 riba. T. Bajarūno brėž.

Fig. 1. Situation plan: 1 – discovered masonry structures; 2 – evaluated sites; 3 – boundaries of the plot at L. Sapiegos St. 8.

tvoros, esama nedidelio kvartalo, galbūt rezidencijos ūkinės dalies. Kai rezidencija atiteko Lietuvos didžiajam kancleriui (1775–1793) Aleksandrui Mykolui Sapiegai, 1763–1765 m. prancūzų architektas Jacobas Delau tvarkė parką, fontaną, sumūrijo naują tvorą ir laiptus į rūmus ir parką. 1794 m. sukilimo ir jo malšinimo metu Sapiegų rezidencijoje buvo apsistojusi rusų kariuomenė. Nukentėjo ne tik rūmai ir kiti statiniai, bet ir parkas. Buvo sunaikinti gėlynai, dekoratyviniai elementai, apgriautos tvoros. 1798 m. Fiodoro Chomentovskio Vilniaus miesto plane pažymėta, kad parko Š dalį riboja ištisinė tvora, o kitapus jos apytikrė dabartinio sklypo L. Sapiegos g. 8 vieta vaizduojama kaip priklausanti rezidencijai, (aptverta?) bet neužstatyta. 1808 m. rūmus nupirko Vilniaus miestas. 1809 m. rūmuose nutarta įsteigti karo ligoninę, kuri buvo atidaryta 1829 m. Nuo to laiko rezidencijos teritorija perėjo okupacinių kariuomenių kariškių žinion ir jiems pavaldi išliko iki pat tarybinio laikotarpio Lietuvoje pabaigos. Archeologiniai tyri-

mai statinių komplekso teritorijoje, Sapiegų rūmų aplinkoje vykdomi nuo 1994 m.

2015 m. atliekant žvalgomuosius tyrimus sklypo Antakalnio g. 17, Vilniuje, Š dalyje, prie atnaujinamo trečiojo ligoninės pastato, netoli 2020 m. tirtojo sklypo tirtame šurfe 11 aptiktas akmenų grindinio fragmentas, datuojamas XVIII a.

2020 m. sklype L. Sapiegos g. 8 tirti 4 šurfai: 2 – buvusio koridoriaus statinio vietoje, 2 – prie numatyto rekonstruoti pastato (1 pav.). Pradėti tirti 2x2 m dydžio šurfai, vienas vykstant tyrimams buvo praplėstas, ištirtas didesnis. Tirta vieta žemėja R–V kryptimi, V sklypo dalis apaugusi veja, kitose sklypo dalyse vejos beveik nėra, matomas automobilių ratų suplūktas atviras gruntas.

Šurfas 1 tirtas sklypo Š pakraštyje, Š dalimi jis prigludęs prie tiriamą sklypą ir sklypą L. Sapiegos g. 4 skiriančios atraminės sienos – kaimyniniame sklype, veikiausiai po čia vykusios rekonstrukcijos, žemės paviršius yra maždaug 1,5 m žemesnis. Nuėmus velėną ir po ja buvusį maišyto smėlio sluoksnį su asfalto gabaliukais ir griuvenomis, fragmentišką kalkių sluoksnį, atkastas rusvos spalvos grunto su pavienėmis griuvenomis sluoksnis. Šurfo Š dalyje po šiuo sluoksniu 40 cm gylyje nuo žemės paviršiaus atkastas mūras – buvusio koridoriaus statinio Š dalies liekanos. Prie jų prišlieta betoninė atraminė sklypus skirianti siena. Mūras 70–75 cm pločio, tyrimų metu nustatyta, kad jis įgilintas į 2,35 m gylį (iki H_{abs} 110,10 m). Pamatas mūrytas iš stambių riedulių, rištų kalkių skiediniu, jo viršuje dalinai išlikusi iš plytų mūryta mūro dalis – buvusios antžeminės sienos liekanos. Plytos, iš kurių mūryta, – 28x13x6 cm, 27x13,5x6 cm dydžio, geltonos spalvos. Mūras, kaip ir pats koridoriaus statinys datuojamas XIX a. II puse – viduriu. 1845 m. Vilniaus plane nei gretimas ligoninės korpusas, nei jungiamasis koridorius dar nepažymėti, o 1845 m. plane kiti buvusios ligoninės teritorijoje panašiu būdu statyti pastatai jau žymimi. Į P nuo aptiktojo mūro iki 1,45 m gylio tęsėsi jau anksčiau minėtas rusvos spalvos gruntas. Jame aptikta pora radinių: nenustatytos paskirties geležies lydinio dirbinys ir Abiejų Tautų Respublikos valdovo Jono Kazimiero 1666 m. šilingas. Galima manyti, kad jis suformuotas statant koridoriaus statinį. 1,45–1,7 m gylyje tirtas su tamsiai pilku gruntu maišyto smėlio sluoksnis be archeologinių radinių, kurio susidarymo laikotarpis nenustatytas. Žemiau jo, 1,7–2,05 m gylyje, tirtas ankstyviausias kultūrinio sluoksnio horizontas – tamsiai pilkas smėlingas gruntas, datuojamas XVI–XVII a. Jis yra 30–35 cm storio. Jo užpilde aptiktas žalia glazūra dengto indo, veikiausiai dubens, šukė. 1,95–2,05 m gylyje šurfo dalyje, kurioje nebūta mūro, pasiektas smėlio – smulkaus žvyro įžemis. Šurfo R dalyje gruntas perkastas, galbūt rekonstruojant pastatą L. Sapiegos g. 4.

Šurfas 2 (2,9x2 m) tirtas sklypo V dalyje, velėna apaugusioje lygioje vietoje, kur būta koridoriaus statinio R sienos. Po velėna ir pilkos spalvos vėlyvu grunto sluoksniu H_{abs} 112,28–112,30 m atkastas mūras – iš plytų, rištų kalkių skiediniu, mūrytos buvusio koridoriaus sienos apatinės dalies liekanos, ir iš akmenų, rištų kalkių skiediniu, mūryti pamatai. Tolesnių tyrimų metu nustatyta, kad mūras nuo jo liekanų viršaus įgilintas iki maždaug 1,7 m (iki H_{abs} 110,60 m). Siena 90–100 cm pločio, pamatas bent 20 cm platesnis. Į ŠV nuo mūro, praplėstojoje šurfo dalyje atkasta plytų konstrukcija – iš plytų formuotų grindų pakraštys, kurio paviršiaus H_{abs} 112,29 m. Prie mūro PR dalies aptiktos iš akmenų formuotos konstrukcijos. Mūro liekanų viršaus lygyje aptikti keli sudėti akmenys – spėjama nuogrindos liekana. Nuogrinda datuojama XX a. II puse,

tokių nuogrindų būta ir prie Sapiegų rūmų. Giliau, apie 65 cm gylyje nuo žemės paviršiaus, aptiktas kitas akmenų grindinio ar atgrindos lygis. Jis pagal santykį su greta esančiu trečiuoju ligoninės pastatu datuojamas XX a. I puse – manoma, kad tuomet prie pastato galėjusi būti pastatyta atraminė siena ir performuotas vietos reljefas. Apatinis, ankstyviausias, akmenų grindinys su lataku vandens nutekėjimui aptiktas 0,9–1,1 m gylyje nuo žemės paviršiaus, jis gana staigiai žemėjo link trečiojo ligoninės pastato. Grindinys yra prigludęs prie mūro, manoma, kad grįstas statant koridoriaus statinį. Viršutinėje kultūrinio sluoksnio dalyje tarp grindinių buvusiame grunte aptikta tik XIX a. pabaiga – XX a. datuojamų radinių. Žemiau žemiausiojo grindinio tirtas apie 50 cm storio maišyto smėlio, žvyro sluoksnis. Jis susijęs su šurfo PR dalyje fiksuotu, tirtu į įžemį įgilintu netaisyklingo plano objektu. Šio objekto užpilde esama daug smėlio ir žvyro, taip pat griuvenų. Perkasime aptikti radiniai (plytgaliai, fajansinio indo šukė) datuojami XVIII–XIX a. Šurfe 2 tirtas apatinis fragmentiškai išlikęs ankstyviausias kultūrinio sluoksnio horizontas – tamsiai pilkas smėlingas gruntas – yra iki 40–50 cm storio, tirtas 1,95–2,6 m gylyje nuo žemės paviršiaus. Radinių šiame sluoksnyje neaptikta. 2,35–2,6 m gylyje nuo žemės paviršiaus (H_{abs} 110,25 m) pasiektas smėlio, smulkaus žvyro įžemis. Šurfo PR dalyje tirtas kitas iki 3 m nuo žemės paviršiaus įgilintas objektas, kurio paskirtis nenustatyta.

Šurfas 3 tirtas sklypo vidurinėje dalyje. Viršutinėje šurfo dalyje po fragmentiška velėna iki 80–90 cm gylio tirtas maišytos struktūros sluoksnis: smėlis, juoda žemė, plytgaliai, žvyras, molis. Šiame sluoksnyje surasta tinko gabalų su tinkuojant padarytomis skylutėmis. Tokiu tinku dengti Sapiegų rezidencijos ansamblio mūriniai pastatai, statiniai. Tikėtina, kad tinkas čia pateko nugriovus vienus iš netoli buvusių vartų. Taip pat aptikta Rusijos imperijos kariuomenės aprangos saga su skaičiumi „25.“ – t. y. ją pametęs kariškis priklausė 25 pulkui. Rasta ir kitų radinių: vinių, kitų metalinių dirbinių, stiklo (tušo ar rašalo buteliukas, butelio šukė) dirbinių ir fragmentų, buitinės keramikos šukių. Po anksčiau aprašytu sluoksniu iki 1,1 m gylio kastas stambaus žvyro sluoksnis be radinių. 0,9–1,3 m gylyje tirtas 20–25 cm storio tamsiai pilkos spalvos gruntas su smulkių griuvenų ir kalkių priemaiša, galbūt sietinas su sklype vykusiais statybos darbais. Pagal radinius – Jono Kazimiero 1666 m. šilingą, XVII a. koklio ir buitinės keramikos fragmentus – sluoksnis datuojamas XVII a. pabaiga ir sietinas su Sapiegų rezidencijos kūrimu. Žemiau tirtas iki 30 cm storio maišyto molio ir griuvenų sluoksnis. Sapiegų rūmų aplinkoje panašūs sluoksniai siejami su XVI a. čia vykusia keramikos dirbinių gamyba, rūmuose ir jų aplinkoje rasta gamybinių krosnių liekanų – neatmestina tikimybė, kad gamybinės krosnies (krosnių?) būta ir tiriamame sklype ar jo artimiausioje aplinkoje. Žemiau molio su griuvenomis sluoksnio 1,3–1,85 m gylyje tirtas iki 40–50 cm storio apatinis kultūrinio sluoksnio horizontas – tamsiai pilkas smėlingas gruntas. Archeologinių radinių šiame sluoksnyje neaptikta, o 1,7–1,89 m gylyje (H_{abs} 111,05–111,30 m) pasiektas smėlio, smulkaus žvyro įžemis.

Šurfas 4 tirtas sklypo R dalyje. 15–20 cm gylyje nuo žemės paviršiaus atkastas fragmentiškas akmenų grindinys, datuojamas XX a. I puse, praardytas tiesiant elektros kabelį. Po grindiniu iki 80 cm gylio nuo žemės paviršiaus kastas maišytos struktūros pilkos spalvos grunto sluoksnis. Žemiau jo, 80–100 cm gylyje, tirtas juodos spalvos grunto su pavienėmis griuvenomis sluoksnis. Jame radinių nerasta. 1–1,12 m gylyje tirtame smulkių griuvenų sluoksnyje

2 pav. Šurfe 4 aptiktas mūras iš R. T. Abraičio nuotr.
Fig. 2. The masonry wall discovered in test pit 4, as seen from the E.

aptikta XVII a. datuojamų radinių – koklių ir buitinės keramikos fragmentų. Po griuvenų ir tame pat gylyje tirtu šviesiai pilko smėlingo grunto sluoksniais atkastas amorfiškas mūras (2 pav.). Į šurfą 4 patenkanti aptiktojo mūro dalis yra 2,15x1,45 m dydžio, jo paviršiaus H_{abs} 112,26–112,39 m, t. y. nuo žemės paviršiaus jis yra apie 1 m gylyje. Mūryta iš 27,5x15x6 cm; ?x15x7 cm dydžio ir panašių proporcijų raudonos ir geltonos spalvų degto molio plytų, kurių dalis su išilginėmis braukomis. Mūras datuojamas XVII a. pabaiga. Aptiktas mūras užėmė gana didelį šurfo dugno plotą, todėl tirti šurfą giliau nebebuvo galimybės. Dėl šios priežasties įžemio slūgsojimo gylis nustatytas kalamuoju grunto grąžtu. Smėlio įžemis pasiektas 1,6 m gylyje nuo žemės paviršiaus, H_{abs} 111,70 m.

Žvalgomųjų tyrimų metu ištirti 4 šurfai, tirtas 18 m^2 plotas. Nustatyta, kad tirtose vietose esama archeologinio sluoksnio ir struktūrų – anksčiau šioje vietoje stovėjusių mūrinių pastatų, statinių liekanų ir grindinių. Dauguma aptiktų struktūrų yra ne archeologinio laikotarpio, jos suformuotos, pastatytos XIX–XX a. Šurfe 4 aptiktas mūras yra archeologinio laikotarpio. Prieš pradedant sklype didesnės apimties žemės kasimo darbus, reiktų atsikasti visą išlikusią (bent jau į sklypo plotą patenkančią) konstrukciją, atlikti jos architektūrinius tyrimus ir nustatyti šių mūrų kultūrinę vertę. XVI–XXI a. datuojamas kultūrinis sluoksnis 1,6–2,15 m storio, įgilintų objektų vietose – iki 3 m ar net daugiau. Archeologinio sluoksnio viršus sklype fiksuotas 0,8–1,4 m gylyje. Viršutiniuose XIX–XX a. datuojamuose grunto sluoksniuose yra iš akmenų formuotų nuogrindų, grindinių, kurias numatomų rekonstrukcijos darbų vietose reiktų atsidengti ir fiksuoti.

The Investigation on the grounds of the Sapiega Residence in Vilnius

In 2020, a field evaluation was conducted on the private plot at L. Sapiegos St. 8 on the grounds of the Antakalnis residence of the Sapiega magnate family of the Grand Duchy of

Lithuania and the Polish-Lithuanian Commonwealth. The plot in this historic Vilnius suburb is nestled against the NE part of the park of the Sapiega residence, Trinitarian Monastery, and Hospital building complex. A masonry corridor structure once stood in the NW part of the plot but has survived only fragmentally.

During the field evaluation, 4 test pits were excavated and 18 m^2 evaluated (Fig. 1). It was determined that an archaeological layer and structures: the remains of masonry buildings and structures that previously stood at this location as well as paving, exist in the investigated locations. The earliest cultural layer horizon dates to the 16th century. The majority of the structures discovered during the investigation are not from an archaeological period, having been created in the 19th–20th centuries. A late 17th-century masonry wall was discovered in test pit 4 (Fig. 2). The thickness of the 16th–21st-century cultural layer at the investigated locations was 1.6–2.15 m. The top of the archaeological layer on the plot was reached at a depth of 80–140 cm. Stone aprons exist in the upper, non-archaeological period soil layers from the 19th–20th centuries.